

När seklet var ungt - Några glimtar av livet i en herrgårdsträdgård

Av John Kraft

Ur VIOLA-Trädgårdsvärlden 1960-06-20

Klockan närmar sig fem på morgonen. Kusken och jag har redan klockan fyra lastat flakvagnen med frukt och grönsaker, som skall med båten till Stockholm. Solen är ännu yrvaken, fåglarna har varit igång sedan före soluppgången och taltrasten är som vanligt i full gång med sin visselkonsert. Bryggan är ännu våt av daggen, och spindelnäten i spjalverket på soffor och bryggräcken glittrar som diadem i morgonsolen. Kusken gäspar och lägger in ny mullbänk, medan jag står och tittar på løjstimmen som släntrar omkring stolparna nere under bryggan. Vi hörde nyss hur båten blåste borta från signhildsbergshället, så den skall väl snart komma.

Vi har ett väldigt lass med grönmålade lådor, på vilka är textat med prydliga svarta bokstäver: **ASKE GÅRD**. Lådorna, som alltid var returgoods, var tillverkade av spontat entumsvirke och försedda med präktiga handtag och lock med stänganordning. Det ville till starka don, för dels rymde t. ex. en gurklåda bortemot hundra kilo och dels skulle den hanteras mer eller mindre varsamt av såväl oss som båtkarlar och stadsbuden, eller vilka det nu var som fraktade upp dem till torgmadammerna på Hötorget eller vart dom nu skulle.

När det gällde vitkål om höstarna spikades det ihop riktiga grisburar som rymde flera hundra kilo kål. Båtarna tog nämligen betalt pr kolli och inte efter vikt, så man kan gott förstå att lådorna hölls stora. Vi som skulle lasta dessa mammutförpackningar uppskattade inte lådmodellen särdeles, i synnerhet som man ännu inte fått tillräckligt med råg i ryggen.

Nu skymtar emellertid båten mellan **Getholmen och Kämpasten**. Kämpasten, ja - här måste jag avvika från ämnet ett ögonblick. Strax intill bryggan bodde fiskaren, som dessutom var överroddare och bryggvakt, och i hans trädgård låg ett väldigt flyttblock, som var ett par tre meter högt och i omfång som ett mindre uthus. Snett över sjön låg Kämpasten, ett liknande block som låg en bit ute i vattnet. En sägen förtäljer, att två jättar kastat sten mot varandra tvärs över sjön och stenarna hamnat där de nu ligger.

Nu är båten så nära så vi kan se namnet under bryggan. Det är en av örsundsbrobåtarna. Den har redan hunnit avverka halva vägen till Stockholm, från Uppsala räknat, och har på sin slingrande färd passerat eller angjort åtskilliga bryggor såsom Skokloster, Finstaholm, **Eriksund, Håtunaholm** och **Signhildsberg**. Det var en massa båtar som trafikerade Stockholm-Uppsala-leden på tjugo- och trettiootalen. Båten stävar med god fart in mot bryggan och maskintelegrafens klingar för back i maskin. Propellern river upp ett brusande vattenskum under aktern, och båten lägger till mjukt och elegant som en katt som stryker sej mot ens ben. Jag fångar trossen och slänger öglan över pollaren och så börjar lastningen. Båtkarlarna - av någon anledning kallades de aldrig sjömän och djupvattensglare brukade kalla dem ångbåtskallar och tyckte att Mälaren var blott ett dike.

"Besättningsmännen" var nog den vanligaste benämningen på dessa mälarseglare. De var i allmänhet gladlynta och arbetsvilliga och var som regel ovanligt starka, tränade som de var att lyfta eller baxa tungt gods, arga tjurar, istadiga hästar och ibland fulla passagerare. Vår vagn är tom i ett nafs, skepparn blåser avgångssignal, lägger rodret dikt babord och ger halv fart till maskin.

Så släntrar båten vidare på sin slingrande sicksackfärd mellan bryggorna mot Stockholm, via Sigetuna, Negelstena, Steninge, Runsa och Stäket m. fl. När jag tänker på denna båttrafik, kan jag inte undgå att erinra mej en berättelse som jag hörde Anders de Wahl läsa i radion för ett tiotal år sen, där han berättade om sina midsommarresor mellan Stockholm och Skokloster när han var ung pojke.

Jag har även upplevt samma sinnesintryck som han skildrade och kan inte låta bli att nämna några ord om en av de första båtresorna till Stockholm som jag minns. Pappa var gammal god vän med kaptenen, vilket föranledde denne att bjuda pappa och mamma på kaffe medan vi ungar trakterades med läskedrycker och annat gott. Efter kaffet tog kaptenen fram de största grogglas jag någonsin sett, varefter de blandade sig varsin stöddig grogg. Kaptenens salong låg alldeles bakom bryggan, så jag

smet ut och ställde mig bredvid rorsmannen.

Kapten var redan en aning på snusen så han ville väl skoja med mej, för när vi passerat Sigtuna sa han åt mej att ta ratten. Jag blev naturligtvis salig av lycka, rorsmannen gick ned på fördäck och kaptenen beordrade mej att hålla kurs mot en kvastprick långt borta på fjärden, varefter han gick in till pappa i salongen igen. Så där stod jag nu, en liten grabb som inte var längre än att näsan knappt nådde över ratten och styrde denna jättestarkost. Jag hisnade av stolthet, och önskade att mina kamrater där hemma skulle se mej i min upphöjdhet. Besättningsmannen hade naturligtvis fått order att hålla ett öga på hur jag styrde, han dirigerade med handrörelse vid kursändringar och kom upp och tog ratten vid angörandet och avgången vid bryggorna. Allt gick väl och jag styrde båten mellan de flesta bryggorna till Stäket.

När båten lagt, ut, lastar vi tomlådorna på vagnen, smackar på hästen och kör hemåt.

Jag ser redan för mej, hur arbetarna börjar samlas utanför stora växthuset, där mästern brukar ställa ut om morgnarna. Han gick alltid så prydligt klädd i spetsbyxor, och sommartid hade han alltid en ljus svalrock och halmhatt. Han ställde ut folket med lugn och värdig grandessa.

Det skulle skördas gurkor, plockas kronärtskockor, melonerna skulle gås igenom' och skördas och vändas, klarbären skulle plockas. Ja, det var tusen och en sak som skulle bestyras. Skulle man räkna upp alla kulturer som odlades i en herrgårdsträdgård på den tiden finge man tillgripa en av den tidens välsorterade frökataloger för att få med det mesta. Det är mycket lättare att nämna det som inte odlades. Vi unga elever fick vara med om det mesta, hjälpa till än här och än där och fick alltid göra de otrevligaste arbetena.

Vi hade bortåt ett tusen fönster varmbänkar, i hälften odlades vita gurkor och i' den andra hälften meloner. Som förkultur hade vi skolad spenat, rädisor, dill, persilja, sallat och gud vet allt. Att skörda gurkorna tyckte jag alltid var roligt, för det gav så mycket. När vi skördat färdigt låg gurkorna i stora travar på bänkfönstren och lyste vitt på långt håll. Det var otroligt vad dessa gurkor gav mycket. Att skörda meloner var ändå roligare, de var så varma och behagliga att ta i och de luktade så gott.

Men - det var ett men med arbetet i bänkarna för den som var harig av sig, för där var så gott om snok och ibland huggorm med förresten. Snoken stortrivdes i de tjocka gödselbäddarna och lade stora klasar med ägg i dyngan, och småsnokarna som kläcktes i den ljuva värmen kravlade som dagmask i bänkarna. Jag var visserligen inte rädd för reptilerna, men nog var det obehagligt när man ibland fick fatt i en orm i stället för en gurka, eller när en stor snok spratt upp ur sin slummer och fräste en rätt i ansiktet.

Jag roade mej ibland med att stoppa snokungar i fickorna för att skoja med herrgårdsjungfrurna när de kom ner för att hämta grejor till köket.

Jag måste förresten berätta en episod, som jag var ansvarig för.

En gång kom nämligen lärarinnorna i sällskap för att handla grönsaker. Två av dem hade jag inget otalt med, för dem hade jag inte gått i skolan för, och så var de söta och trevliga, Den äldre var emellertid min gamla mellanskolfröken, och hon hade naturligtvis i all välmening försökt att trätta i mej lite kunskap med sin pekpinne eller linjal eller rotting eller vad för slags tillhygge som fanns för handen. Hon slog förresten härliga hurrilar och hade man inte varit snaggklippt hade man väl blivit flintskallig för livet.

Som den ärade läsaren förstår så var vi inte precis goda vänner, inte jag med henne i varje fall, Hon var dessutom pockande och oförskämd när hon skulle handla och man kunde aldrig göra henne till lags.

Hon lämnade mej en beställningssedel. Det skulle vara bönor, inte för mogna, en gurka lagom stor (hur fasen skulle jag kunna veta, hur stor en lagom gurka är?), och det var morötter, spenat och annat smått och gott. Jag tog en korg och en bunt påsar och stack iväg runt trädgården för att samla ihop grejorna. När jag plockade bönorna kände jag att det kravlade i byxfickan och erinrade mej att jag

stoppat dit en näve pigga snokungar. Nu flög fasen i mej. Jag stack näven i fickan och håvade upp allesammans och lät dem slinka ned i bönpåsen, vek ihop den ordentligt och la den i korgen. Milde skapare vilket rabalder det blev efter den betan!

På morgonen blev jag inkallad till mäster, han såg förbannad ut, men ögonen skrattade. Han började med de grova kanonerna men blev så småningom allt blidare och skrattade till sist av hjärtans lust. Jag fick emellertid de strängaste order att aldrig expediera snokar mer, och i synnerhet inte till lärarinnorna.

Så gick dagen med vattning, luftning och spritning. Men en sak har jag glömt: gödselvattning. Gödselvattningen var det förhatligaste jobbet jag visste. Latrin var det viktigaste livselixiret i den trädgården. Allt skulle vattnas med latrin, antingen det var spenat, växthusjordgubbar eller bänkgurkor. Man bar gödselvattenkannor så armarna blev så långa att man kunde gå rak och plocka potatis om höstarna.

Och som man luktade! Allting luktade latrin i sommarvärmen. Det är konstigt att stockholmarna inte reagerade, när de åt latrinimpregnerade bär och grönsaker för jämnan.

En annan malört i glädjebägaren var eldningen av ugnarna på vintern. De flesta yngre trädgårdsmän har väl inte en aning om hur sådana eldningsanordningar såg ut. Ett djupt hål utanför växthusgaveln och där nere en ugn som rymde en halv meter ved, så en röckanal som gick igenom hela huset och utmynnade i en skorsten vid den andra gaveln.

Den som hade eldvecka skulle under eldningssäsongen börja klockan fem på morgonen med att sätta fyr i ugnarna. Så var det lagom att sno hem och få sej en kopp kaffe för att hinna tillbaka till klockan sju, då arbetet började. Sedan skulle fyrarna passas, ved iordningsställas till kvälls- och morgoneldningen.

När de andra fick kväll skulle man ner i trädgården klockan sju för att lägga in sista brasan för kvällen, klockan tio var det dags att stänga spjället - om man hade tur och hade torr och bra ved. Det kunde också hända att man fick vänta till klockan elva. Så nog räckte arbetstiden till alltid.

Och så var det vaksöndagarna. Värst var det om vårvintern. Då var alla husen igång och skulle eldas, och alla varmbänkarna var lagda, och dom skulle dubbeltäckas med vassmattor. Hade det då snöat på natten tillika, så att det låg decimetertjockt med snö på mattorna, ja, då kunde man hålla sej för skratt.

Som väl är minns man de ljuva stunderna blott, så vi återvänder till vår hemfärd efter hästlunket genom allén upp mot gården. Vi möter ladugårdskarlarna som går hem till sin tidiga frukost efter ett par timmars arbete. Kördrängarna har redan börjat sätta för hästarna, och ungdomar och äldre cyklar eller traskar bort emot trädgården.